

Erazim Kohák: Oheň a hvězdy

Filosofická zamyšlení nad morálním smyslem přírody

Praha, Sociologické nakladatelství 2016. 313 s.

Kniha *The Embers and the Stars*, která vyšla v The University of Chicago Press poprvé roku 1984, upoutala po svém vydání značnou pozornost akademiků i širší veřejnosti a byla zahrnuta řadou velmi příznivých kritik. Zájem o ni panuje ve Spojených státech dodnes. Ačkoli od jejího prvního vydání uplynulo už přes dvacet let, stále se zde průběžně dotiskuje a jako paperback ji lze pořídit v obchodě s knihami řady lepších univerzit. Její autor, český exulant a tehdy již etablovaný profesor filosofie Bostonské univerzity, ji psal na lesní samotě ve státě New Hampshire, v dřevěném domečku bez elektřiny a ústředního topení. Do tohoto skrovného stavení stranou civilizace, které se v průběhu času stalo jeho domovem, ho přitom zpočátku nezavedly venkovské ideály ani romantické okouzlení přírodou, nýbrž prostě hmotná nouze: po rozvodovém řízení mu nezbylo nic než kus lesa v Nové Anglii, který musel sám nejprve z části vymýtit, aby si v něm mohl zbudovat malý příbytek. Jen pomalu a postupně se zde začal sžívat s okolní přírodou a objevovat její „morální smysl“, o němž v knize píše.

Dnes už Erazim Kohák nepůsobí na Bostonské univerzitě, ale na Filosofickém ústavu AV ČR a za svůj český domov označuje panelákové Jižní Město na okraji Prahy. Česká verze knihy, která vyšla v Sociologickém nakladatelství koncem minulého roku pod názvem *Oheň a hvězdy*, je věnována jeho současné manželce Dorothy. Od prvního anglického vydání přece jen už uplynul drahý čas a mnoho věcí se změnilo. Do jisté míry se to promítá i do knihy samé. Jak bývá u Koháka zvykem, ani tato jeho práce není prostým překladem původní anglické verze do češtiny, nýbrž je to kniha znovu promyšlená a znovu napsaná; v jiném jazyce a pro jiné publikum. Proměnila se struktura některých kapitol i jejich řazení, částečně se liší i jejich obsah a narativní styl. A přesto, co do smyslu jde o tutéž knihu, která se svým čtenářem rezonuje stejným způsobem; na první pohled volně filosofické úvahy vytvářejí pomocí barvitých literárních obrazů svébytný myšlenkový svět, který se nesnaží čtenáře ani tolik o něčem argumentačně přesvědčit, jako ho spíše řadou pečlivě vybraných metafor oslovit v jeho vlastním prožívání a podělit se s ním o některé základní náhledy týkající se člověka, času, přírody, či dobra a zla.

Východiskem knihy je čistě osobní zážitek, spojený s přesídlením z městské civilizace na lesní samotu. Kohák začíná svědectvím, že život v intimním spojení s pří-

rodou ho postupně naučil vnímat žitou skutečnost z nového hlediska. Proti světu lidského umu, městskému světu lidských výrobků, pro jehož označení užívá metaforu dne, odhaluje Kohák širší svět přírody, svět veškerého lidského i mimolidského bytí s jeho přirozeným a věčným řádem – svět noci. Ale podobně jako den a noc ani lidská technika nestojí vůči přírodě prostě v opozici, nýbrž tvoří s ní zároveň i přirozenou jednotu. Kohák rozhodně nepatří k dlouhé tradici romantiků, kteří pohrdají zkažeností civilizace a utíkají se ke konejšivé dokonalosti přírody. Spíše se snaží pochopit tuto civilizaci jako součást přirozeného řádu všech věcí a nalézt v této širší perspektivě klíč k porozumění i samotnému člověku. Jeho „filosofické úvahy o morálním smyslu přírody“ je tak možné z druhé strany chápat zároveň jako hledání smyslu lidské existence, či žargonem Maxe Schelera: jako hledání místa člověka v kosmu.

Metodou Kohákových úvah je přitom jakýsi fenomenologický návrat k původní bohatosti prožívání, která se začíná ohlašovat, je-li každodenní lidský shon v uzavřené městské aglomeraci postaven do pomyslných závorek, či Kohákovými slovy: „do radikálních závorek lesní mýtiny“. Když se pokusíme podívat na lidský svět z hlediska přírody jakožto celkového horizontu všeho bytí a dění, můžeme si všimnout, že náš běžný přístup, založený především na naší schopnosti disponovat věcmi pomocí teoretických znalostí a technického umu, je dosti zkreslující. Ne nutně falešný, ale přinejmenším zjednodušující – je to pohled obvykle výrazně zatížený interpretačními schémata moderní vědy. V tomto omezeném rozumnění se zdá, jako by původní kosmos byl ve své podstatě toliko shlukem chemických prvků a rozprostraněných těles, které stojí ve vzájemných kauzálních vztazích. Jistě, můžeme tyto předměty vnímat také z hlediska jejich účelnosti či krásy, ale pak do nich vkládáme něco, co je jen „subjektivní“. Vzato čistě objektivně, bez vztahu k našim soukromým pocitům, přáním a představám je svět prostě jen energií či hmotou v pohybu. Tak nás o tom alespoň poučuje novodobá věda. Proti tomu Kohák přichází s upozorněním, že z fenomenologického pohledu se celá věc jeví spíše naopak: moderní objektivismus není žádným popisem skutečnosti, jak je „o sobě“, nýbrž je komplikovanou teoretickou konstrukcí, která se zdlohavě a složitě vyvíjela v evropském myšlení několik posledních století. Dnes ji máme už tak hluboce zažitou, že ji považujeme za zcela adekvátní a vlastně „přirozenou“. Ale i když má tento moderní objektivismus pro vědecké účely svůj dobrý smysl, jeho jádrem je cílená abstrakce, jejíž pomocí je plnost skutečnosti omezena jen na několik vybraných aspektů, které se pak stávají předmětem vědeckého zájmu. Skutečnost není tímto způsobem ani tak popisována, jako spíše uměle modelována. Cílem je vědecký experiment, jehož validita stoupá tím více, čím je použitý model jednodušší, tj. čím více proměnných je v něm ponecháno stranou.

Jestliže se nenecháme zmást abstrahujícím modelováním moderní vědy a vyjdeme prostě z toho, jak se nám svět v našem zakoušení sám dává, pak zaznamenáváme, že skutečnost není jen prostým rozprostraněným výskytem v čase a pro-

storu, nýbrž je zároveň prostoupena smyslem a hodnotou – že je skutečností, k níž se vztahujeme v naší starosti, v našich náklonnostech a zájmu, lásce a péči, naději a obavách, popřípadě v lhostejnosti a nezájmu. Tímto způsobem tvoří věci našeho okolí vůči nám určitý srozumitelný systém původní žité významnosti: jsou nám známé či cizí, drahé či lhostejně, jsou nám vhodné k ruce, nebo jsou k nepotřebě, překážejí atp. Podobně druhé lidi vnímáme na prvním místě v určitém žitém významu: jako rodiče, sourozence, přátele, případně jako cizince či nepřátele. Nebo ještě základněji: vnímáme je jako zdroj radosti a péče, pomoci a bezpečí, či nejistoty a ohrožení – tedy opět ve strukturovaných hodnotových vztazích, jejichž základní osu tvoří elementární napětí mezi dobrem a zlem. Je přitom důležité si všimnout, že tato hodnotová významnost není jen nějakou dodatečnou nálepkou k prosté rozprostraněné skutečnosti, nýbrž je vlastním způsobem, jakým tato skutečnost sama je – a to „objektivně“, tj. zcela nezávisle na naší libovůli.

Jestliže tedy uděláme proti zakořeněnému vědeckému pohledu fenomenologický obrat k původnímu prožívání, pak se nám svět už nejeví jako pouhý soubor těles s určitými fyzikálními a chemickými vlastnostmi, nýbrž jako kosmos, jako uspořádaná souvislost veškerého bytí, které je prostoupeno hodnotou a smyslem jakožto základními ontologickými kategoriemi. Jen z jejich horizontu se vůbec můžeme v žitém světě nějak orientovat a o něco v něm usilovat – ať už je naším konkrétním cílem snaha o sebeprosazení, péče o bližního, či třeba vědecký výzkum. Právě vztah k těmto kategoriím z nás činí morální subjekty, tj. subjekty schopné svobodné volby a zároveň zatížené závazkem odpovědnosti. Tím náš život překračuje rovinu času a dotýká se rozměru věčnosti, z něhož nás hodnoty a smysl oslovují jakožto asubjektivní, jako univerzálně platné a existenciálně závazné. Takové jsou alespoň další metafory, které Kohák zkouší vedle řady jiných jako prostředek k evokování ústředního prožitku posvátnosti a smysluplnosti všeho jsoucího. Den a noc, člověk a příroda, čas a věčnost, skepse a víra – ve všech těchto metaforických dvojicích se Kohák snaží postihnout základní napětí žitého kosmu, do něhož člověk náleží veškerým svým myšlením, cítěním i jednáním, ať už si to uvědomuje nebo ne. Totéž platí nakonec i pro oheň a hvězdy, další z mnoha metaforických dvojic, která stojí v samotném názvu knihy a která je skrytým odkazem na Kantovo přesvědčení, že člověk žije zároveň ve dvou světech: ve světě přírody a ve světě morálního zákona. Na rozdíl od Kanta by Kohák pouze tvrdil, že to nejsou doopravdy dva světy, nýbrž jen dva různé aspekty světa jediného. Morální zákon se nenačází kdesi mimo rozprostraněnou realitu, nýbrž vtěluje se do přírody jakožto veškerenstva všeho bytí a dění – a takto viděno má nejen lidský život, ale i veškerá živá příroda svůj mravní smysl. Snaha o odkrývání tohoto mravního smyslu pomocí co nejpříhodnějších metafor je pak v Kohákově pojetí hlavním úkolem filosofie; a jeho kniha fascinujícím svědectvím o jednom takovém filosofickém pokusu.

Jakub Trnka